

УДК 025.22:021.84]:027.54(477-25)

Євгенія Білько,
завідувач сектору національного
бібліотечного ресурсу НБУВ

Леся Чайковська,
молодший науковий
співробітник НБУВ

Комплектування фондів НБУВ обов'язковим примірником документів України: шляхи оптимізації

У статті розглянуто стан комплектування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського обов'язковим примірником документів на сучасному етапі та пошук шляхів оптимізації.

Ключові слова: обов'язковий примірник документів, комплектування фондів, заповнення лакун.

Сьогодні основним завданням наукових бібліотек є максимальне забезпечення потреб користувачів у бібліотечно-інформаційних продуктах і послугах. Формування фондів та їхнє перетворення на потужний інформаційно-комунікативний потенціал надасть можливість забезпечити динамічні запити сучасного читача.

Фахівці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) із часів заснування надавали особливого значення питанням ефективного формування бібліотечно-інформаційних ресурсів та створили за багато років досить потужний арсенал документного потоку, який складався з різних джерел комплектування: український обов'язковий безоплатний примірник, український обов'язковий платний примірник від видавництва, купівля, обмін, передплата, дари установ, дари окремих осіб, російська книга (Центральний колектор наукових бібліотек), міжнародний книгообмін. Такий широкий спектр документного потоку забезпечував не тільки гарантовану кількість надходжень обсягів видань до фондів НБУВ, а й їх різноманітність.

Потужність системи формування фондів НБУВ значною мірою залежить від бюджетного фінансування бібліотеки, рівня видавничої діяльності в країні та законодавчої бази, що регулює відносини між бібліотекою та видавцем. Основними джерелами комплектування фондів НБУВ є

"обов'язковий примірник", "дари", "міжнародний документообмін", "вітчизняний документообмін", "видання НБУВ", "державні програми" (табл.1).

За кількісними показниками надходжень документів до фондів НБУВ джерело комплектування "обов'язковий примірник" відіграє найважливішу роль у формуванні бібліотечно-інформаційних ресурсів установи. Досить вагомі складові становлять "міжнародний документообмін" та "дари".

Сьогодні єдиним джерелом надходження нової зарубіжної літератури є "міжнародний документообмін". Завдяки цьому існує можливість отримання малотиражних, важкодоступних видань, що не надходять у книготорговельну мережу.

В Україні система обов'язкового примірника (ОП) регламентується Законом України "Про обов'язковий примірник документів" від 9.04.1999 р., № 595-XIV (зі змінами і доповненнями) [10], Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів" від 12.01.2012 р., № 4319-VI [8], Постановою Кабінету Міністрів України "Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів" від 10.05.2002 р., № 608 [11] та Постановою Президії Національної академії наук України "Про доставляння обов'язкових примірників видань" від 21 квітня 2010 р., № 118 [9].

Таблиця 1

**Динаміка надходжень видань до НБУВ у 2009—2013 рр.
за різними джерелами комплектування**

Джерело комплектування	2009	2010	2011	2012	2013
Обов'язковий примірник	32 836	34 896	35 605	38 326	39 050
Міжнародний документообмін	12 099	13 394	10 257	9 920	9 923
Вітчизняний документообмін	3 247	3 846	4 357	4 331	4 577
Дари установ України	22 860	20 971	16 808	22 377	22 392
Дари інших країн	2 696	2 884	3 220	1 792	3 517
Видання НБУВ	1 526	1 137	1 479	1 656	1 865

Саме система ОП забезпечує формування національного інформаційного фонду, є базою вітчизняної бібліографії та статистичного аналізу видань. Необхідність дослідження сучасних проблем системи ОП викликана об'єктивними причинами. Складна економічна ситуація в

країні, зростання кількості видавців, хаотичність книжкового ринку, фактична відсутність контролю за виконанням Закону України "Про обов'язковий примірник документів" призвели до того, що у фонди найбільших книгозбірень надходить 70—80% видань, що друкуються у країні [12, с. 5].

У Рекомендаціях парламентських слухань, що відбулися у травні 2013 р., схвалених Постановою Верховної Ради України від 19.11.2013 р., № 695-VII, зазначено: "Від стану вітчизняного книговидавництва та книгорозповсюдження значною мірою залежить виконання бібліотечними установами країни своїх основних функцій — забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних, інтелектуальних та інших потреб різних вікових груп громадян України. Однак сьогодні через багаторічне недофінансування бібліотечної галузі, зменшення обсягів видавничої продукції і накладів видань більшість книг, виданих в Україні, стали недоступними для користувачів бібліотек. Недостатнє поповнення бібліотечних фондів зменшує можливості громадян для реалізації їхніх конституційних прав на вільний доступ до інформації" [7, с. 68—69].

Існують певні об'єктивні причини, які впливають на формування національного документного потоку на стримувальний фактор. Серед них: недостатнє бюджетне фінансування на комплектування фондів бібліотеки; невисокий рівень виконавчої дисципліни видавництва та друкарень щодо Закону України "Про обов'язковий примірник документів" [10]; низький рівень соціальної реклами книжкової продукції та інформації про українські видання.

Поряд із наявними проблемами слід відзначити низку позитивних тенденцій, які впливають на формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ. Згідно з Наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 28.11.2012 р., № 313 "Про затвердження Порядку реалізації бюджетної програми "Випуск книжкової продукції за програмою "Українська книга" бібліотеки мають можливість поповнювати фонди соціально значущою літературою на замовлення. Державним бюджетом України на виконання програми "Українська книга" у 2013 р. було передбачено кошти в сумі 37,5 млн грн [7, с. 108]. У 2012 р. для фондів НБУВ та документообміну за програмою було отримано 240 назв українських видань загальною кількістю 10 091 пр., а у 2013 р. — 159 назв загальною кількістю 5750 пр.

Ще одним позитивним здобутком останнього часу є організація і проведення книжкових виставок та ярмарків. Тільки у 2014 р. на державному рівні проведено такі заходи з поширення інформації про видавничу діяльність в Україні: IV Міжнародний фестиваль "Книжковий арсенал", X Київська міжнародна книжкова виставка, Київська книжкова виставка-ярмарок до Дня знань, Київська книжкова виставка до Дня знань, Київська книжкова виставка до Дня вчителя, V Київська міжнародна книжкова виставка, урочиста церемонія вручення нагород всеукраїнського конкурсу "Краща Книга України 2013 р.". Також слід відзначити низку презентацій видань, що відбулися торік. Систематичне відвідування книжкових виставок, ярмарків тощо надає можливість особисто ознайомлюватися з новими виданнями, тримати постійний зв'язок із видавцями, одержувати оперативну інформацію про їхню діяльність шляхом аналізу каталогів, прайс-листів. Після отримання такої інформації проводиться копійка робота з перевірки літератури видавництва — учасників книжкових ярмарків на наявність у фондах НБУВ. У 2014 р. за електронним каталогом було перевірено понад 4300 назв видань, що дало можливість виявити прогалини у комплектуванні та вжити

належних заходів із заповнення лакун. Комплектаторами було підготовлено і надіслано понад 200 листів до видавництва та установ-видавців.

Що стосується ОП документів науково-дослідних установ Національної академії наук України (НДУ НАН України), ситуація кардинально відрізняється позитивними здобутками. Науково-видавнича рада НАН України щорічно видає "Анотований каталог книжкових видань наукових установ НАН України" [1—6]. Він формується на основі річних звітів НДУ НАН України та контрольних примірників видань, що їх подають до Науково-видавничої ради НАН України академічні установи. Каталог містить бібліографічні описи книг, випущених протягом року, — наукових монографій, збірників наукових праць, словникових, довідкових, енциклопедичних, науково-популярних видань, підручників. Випуск щорічних анотованих каталогів книжкових видань НАН України дає можливість мати повну картину видавничої діяльності установ НАН України.

Питання повноти комплектування фондів НБУВ ОП документів неодноразово висвітлювалось у виступах та наукових публікаціях фахівців НБУВ. Згідно з попередніми даними аналізу надходження ОП видань НДУ НАН України (2008—2012 рр.) [2—6] та результатами перевірки за "Анотованим каталогом книжкових видань 2013 р." [1], надходження ОП документів академічних установ до фондів НБУВ є неповним та неоднорідним (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка надходжень ОП видань НДУ НАНУ за 2008—2013 рр.

Рік	Кількість виданих видань	Кількість видань, що надійшли до НБУВ	Кількість видань, що надійшли до НБУВ, %
2008	1 313	772	58,8
2009	1 249	811	65
2010	1 195	812	68
2011	1 113	756	68
2012	1 254	731	58
2013	1 197	718	60

Порівняльний аналіз надходжень ОП документів НДУ НАН України до фондів НБУВ за період 2008—2012 рр., відображений у відсотках, не дає повної картини. Якщо дослідити динаміку надходжень ОП документів наукових установ у кількісних показниках за назвами видань, ситуація є дещо іншою. Різниця між надходженням ОП документів у 2011 р. та 2012 р. становить 25 назв. Згідно з даними табл. 1 максимальна кількість надходжень ОП документів академічних установ простежується у 2010 р. і 2011 р., мінімальна — у 2008 р. і 2012 р. Загальна різниця між мінімальним та максимальним рівнем надходжень ОП видань за 2008—2012 рр. становить 80 назв, або 6,5% від середньої кількості щорічно виданих праць наукових установ. Наведені цифри свідчать, що надходження ОП видань НДУ НАН України до НБУВ за останні 5 років (2008—2012 рр.) [2—6] характеризується коливаннями до 10% (показники у відсотках) і 6,5% (показники за кількістю назв).

Надходження ОП документів НДУ НАН України до фондів НБУВ за галузями знань має широкий діапазон кількісних показників. На першому місці за обсягом видань є екологіка, інформатика, мова і література, історія, біологія (табл. 3).

Надходження ОП видань НДУ НАНУ за галузями знань у 2011—2013 рр.

Галузь знань	Видано 2013 р.	Отримано 2013 р.	Видано 2012 р.	Отримано 2012 р.	Видано 2011 р.	Отримано 2011 р.
Археологія	31	12	40	14	23	12
Біологія	121	57	84	47	131	69
Біохімія, фізіологія	27	10	27	15	29	15
Економіка	145	95	164	129	167	128
Історія	50	45	80	62	70	66
Інформатика	65	33	100	47	77	52
Математика	46	20	53	26	41	20
Матеріалознавство	60	40	58	26	46	28
Механіка	38	24	27	16	30	24
Мистецтвознавство	31	26	39	21	19	17
Мова та література	66	50	116	71	73	63
Науки про Землю	58	43	65	46	52	43
Соціологія	24	19	23	14	14	13
Сходознавство	13	4	10	4	11	10
Укр. археографія	53	36	59	33	41	24
Українознавство	17	6	27	9	11	7
Філософія	34	14	30	14	28	14
Фізика й астрономія	60	25	50	22	56	33
Хімія	33	19	27	14	21	16
Юридичні науки	38	20	29	16	42	24
Ядерна фізика та енергетика	80	60	65	44	89	60

У 2012 р. збільшилась кількість видань з економіки, біології, ядерної фізики, енергетики, інформатики. Відповідно зросли і надходження ОП документів за цими галузями знань.

Кількість НДУ НАН України, видання яких увійшли до "Анотованого каталогу книжкових видань 2012 р." [2], порівняно з 2011 р. [3] зменшилась на 10 — з 163 до 153, хоча обсяг наукових видань збільшився на 141 назву. У 2013 р. кількість таких установ досягла рівня 2011 р. — 164 [1]. Простежується позитивна тенденція зростання кількості НДУ НАН України, які надіслали ОП своїх видань до фондів НБУВ у повному обсязі (100%): з 18 установ (2011) до 29 (2012) і 37 (2013). Протягом 2011—2013 рр. суттєво зросла кількість НДУ, які надсилають ОП своїх видань до НБУВ в обсязі понад 50% (2011 р. — 84; 2012 р. — 99; 2013 р. — 131). Істотні розбіжності простежуються серед академічних установ, які не надсилають до НБУВ ОП певної кількості своїх видань.

Аналіз, який щорічно проводиться за "Анотованими каталогами книжкових видань", дає можливість вести постійний контроль за своєчасним і найповнішим надходженням ОП всіх видів документів до НБУВ та вжити необхідних заходів щодо заповнення лакун. Для цього надсилаються листи з переліком неотриманих видань на адресу НДУ, надається інформація про відсутні видання за телефоном, а також встановлюються безпосередні контакти з видавцями. У 2013 р. було підготовлено і надіслано 95 листів на адреси наукових установ, у 2014 р. — 178. Робота у цьому напрямі ведеться систематично.

У I кварталі 2014 р. було здійснено аналіз надходжень ОП наукових видань до НБУВ після проведення заходів із заповнення лакун. Внаслідок перевірки наявності видань згідно з "Анотованим каталогом книжкових видань 2011 р." [3] та за електронним каталогом НБУВ було встановлено, що до фондів НБУВ не надійшло 357 назв. Після проведеної роботи (написання листів, телефонні дзвінки, безпосередні контакти зі співробітниками бібліотек НДУ) кількість

видань, що не надійшли до фондів НБУВ, зменшилась на 92 назви, або 26% від кількості неотриманих ОП.

Дослідження причин, через які до НБУВ не надходить певна кількість наукових матеріалів, дало можливість зробити висновок, що значний відсоток становлять видання, які друкуються за кордоном або за власні кошти співробітників НДУ НАН України. На жаль, відсутність цінних та важливих для вітчизняної науки академічних видань призводить до лакун у фондах як бібліотек НДУ, так і НБУВ.

У сучасних умовах нових технологій та видів комунікацій суттєво змінюється наповнення документного потоку не лише за джерелами та кількісними показниками, а й за видами носіїв інформації. Сьогодні "бібліотеки не можуть розвиватися повноцінно та забезпечувати потреби користувачів бібліотек без нової сучасної книжки. Тому проблеми електронного книговидання, створення ресурсів бібліотек за допомогою цифрових баз, формування нової культури електронного читання — це питання, які також мають стояти на порядку денному" [7, с. 34].

Комплектування фондів документами на електронних носіях є досить актуальним для НБУВ. Щороку установа отримує в середньому 600 пр. електронних видань, що становить тільки 1,5% від щорічних надходжень за джерелом "обов'язковий примірник". Такий низький рівень свідчить про невисоку виконавчу дисципліну щодо Закону України "Про обов'язковий примірник документів" [10], згідно з яким НБУВ має отримувати документи на всіх видах носіїв, у тому числі й на електронних. Саме цей напрям потребує розробки законодавчих та нормативно-інструктивних документів, які регламентують надходження до НБУВ цифрових матеріалів за джерелом "обов'язковий примірник". Оперативне і систематичне комплектування фондів із використанням всіх джерел і на всіх носіях інформації — основа створення якісного бібліотечно-інформаційного ресурсу НБУВ.

Упродовж останніх років було вжито певних заходів щодо удосконалення законодавчої бази з питань надсилання

ОП документів. Так, ухвалено Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів" від 12.01.2012 р., № 4319—VI [8] та Постанову Президії НАН України "Про доставляння обов'язкових примірників видань" від 21.04.2010 р., № 118 [9], що привертають увагу керівників НДУ НАН України до проблеми повноти надсилання ОП наукових видань до НБУВ. У Рекомендаціях парламентських слухань, схвалених Постановою Верховної Ради України від 19 листопада 2013 р., № 695-VII, пропонувалось:

Верховній Раді України сприяти вдосконаленню законодавства щодо:

— системи обов'язкового примірника документів, зокрема стосовно скорочення кількості обов'язкових примірників та вдосконалення механізмів застосування штрафних санкцій до порушників законодавства у цій сфері; Кабінету Міністрів України:

— сприяти в межах повноважень збільшенню обсягів реклами та інформаційного супроводу української видавничої продукції шляхом встановлення обов'язкових пільгових тарифів на їх розміщення в друкованих і електронних засобах масової інформації;

— сприяти вдосконаленню законодавчої бази щодо створення електронних версій україномовних книг та забезпечення вільного доступу до них користувачів бібліотек;

— сприяти в межах повноважень запровадженню пільгових тарифів для українських видавництв на пересилання книг "Укрпоштою" [7, с. 70—72].

В умовах сьогодення більш ефективно формування документного потоку НБУВ полягає у плідній співпраці з видавництвами, об'єднаними однією метою — донести книжкову продукцію до читача, у вдосконаленні робочого механізму законодавства про ОП документів та підвищенні кваліфікаційного рівня фахівців, відповідальних за формування документного потоку. Генеральний секретар Міжнародної асоціації видавців Й. Баммель пропонує шлях досягнення успішних результатів: "Працюйте разом: письменники, бібліотекарі, видавці, тому що ви є членами однієї родини, ви дуже багато можете зробити разом для того, щоб підняти культуру читання у своїй країні" [7, с. 27].

Список використаної літератури

1. *Анотований* каталог книжкових видань 2013 року / упоряд. : М. В. Язвинська, Ю. В. Діденко. — Київ : Академперіодика, 2014. — 546 с.
2. *Анотований* каталог книжкових видань 2012 року / упоряд. : М. В. Язвинська, А. І. Радченко. — Київ : Академперіодика, 2013. — 440 с.
3. *Анотований* каталог книжкових видань 2011 року / упоряд. : А. І. Радченко, Ю. В. Віденко. — Київ : Академперіодика, 2012. — 412 с.
4. *Анотований* каталог книжкових видань 2010 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. — Київ : Академперіодика, 2011. — 427 с.
5. *Анотований* каталог книжкових видань 2009 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. — Київ : Академперіодика, 2010. — 432 с.
6. *Анотований* каталог книжкових видань 2008 року / упоряд. : А. І. Радченко, М. В. Язвинська. — Київ : Академперіодика, 2009. — 444 с.
7. *Проблеми розвитку українського книговидавництва, книгорозповсюдження та перспективи підтримки книгочитання в Україні* : матеріали парламент. слухань у Верховній Раді України 15 травня 2013 р. / Верховна Рада України; Комітет ВР України з питань культури і духовності. — Київ : Парламентське вид-во, 2014. — 224 с.
8. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов'язкового безоплатного примірника документів* : Закон України від 12 січня 2012 р. № 4319—VI / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4319-17>. — Назва з екрана.
9. *Про доставляння обов'язкових примірників видань* : Постанова Президії Національної академії наук України від 21 квітня 2010 р. № 118. — Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/snfrastructures/Legaltexts/nas/2010/regulations/Pages/118.aspx>. — Назва з екрана.
10. *Про обов'язковий примірник документів* : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 595—XIV із змінами / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/595-14>. — Назва з екрана.
11. *Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів* : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2002 р. № 608. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/608-2002-п>. — Назва з екрана.
12. *Сенченко М. І.* Книжкова палата України імені Івана Федорова — підсумки і перспективи / М. І. Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 12. — С. 5—6.

В статтє рассматривается состояние комплектования фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского обязательным экземпляром документов в современных условиях и поиск путей оптимизации.

The article discusses the state of the acquisition of the National Library of Ukraine Vernadsky national collection of the documents required under current conditions and the search for ways to optimize.

Надійшла до редакції 22 січня 2015 року